

Migrácia v kontexte populačných prognóz na Slovensku

Branislav Bleha

Príspevok sa zaoberá rôznymi aspektmi skúmania migrácie, migračných tokov na Slovensku v kontexte populačných prognóz. Načrtáva základné rysy budúceho vývoja migrácie ako významného komponentu populačného vývoja v rámci regionálnych populačných prognóz a stanovuje základné úlohy, ktorým by sa relevantné disciplíny v rámci skúmania migrácie mali zaoberať pre skvalitnenie a spresnenie formulovaných hypotéz budúceho vývoja.

1. Úvod

V procese regionálneho populačného prognózovania zohráva skúmanie migrácie významnú a špecifickú úlohu. Na úrovni priestorových jednotiek ako sú slovenské obvody, a najmä mestá, sa prejavujú signifikantné väzby *skúmaný región – okolie* rôznymi spôsobmi. Jedným z najvýznamnejších prejavov sú práve migračné pohyby. Tieto sa podieľajú významnou mierou aj na vývoji obyvateľstva, a môžu byť hlavným komponentom ovplyvňujúcim početnosť a pohlavno- vekovú štruktúru.

2. Rôzne úrovne skúmania migrácie a budúci vývoj

2.1 Subnárodná úroveň

Na problematiku migračných pohybov sa môžeme pozrieť z viacerých uhlov pohľadu. Jednak z hľadiska príčin migrácie a štruktúrnych charakteristík migrantov, jednak z hľadiska modelovania migračných pohybov v danom priestorovom systéme a jeho celkovej úrovne. Tieto dva okruhy problémov sú navzájom prepojené. Oba zároveň predstavujú zásadné problémy pri formulácii hypotéz o budúcom vývoji, na ktoré sa treba zamerať.

Pri predpokladoch o budúcom vývoji, smeroch a veľkosti migračných prúdov musíme poznať príčiny a štruktúrne charakteristiky migrantov. Kauzálna analýza ako taká je dôležitou súčasťou analýzy reprodukčného systému a predchádza ako metodologický krok formulovaniu hypotéz v zmysle definovania metodologických krokov (N.KEILMAN, 1990). Problematikou príčin a štruktúry migrantov po roku 1990

sa v rámci SR zaoberal napr. L.KURČÍK (2001). Konštatuje niekoľko významných skutočností:

1. Najmobilnejšími sú obyvatelia vo veku 20-24 rokov, nasledovaní vekovou skupinou 25-29 ročných. Pritom však dochádza k posunu veku migrantov do vyššieho veku v 90. rokoch

2. Najstarší migranti pochádzajú z Bratislavského kraja, najmladší z Prešovského kraja (rozdiel takmer 4 roky). Prejavujú sa teda priestorové rozdiely podobne ako v iných demografických procesoch zjednodušene v smere východ – západ.

Ad 1) Do budúcnosti očakávame ďalšie posuny, ktoré sa však prejavia skôr iba na úrovni jednoročných vekových kategórií a poradie na úrovni 5-ročných vekových kategórií sa v horizonte 10 – 20 rokov už nezmení.

Ad 2) Rozdiely medzi regiónmi sa výraznejšie nezmenia, aj keď určité posuny v smere zvýšenia rozdielov ešte nemožno celkom vylúčiť (z hľadiska veku). Odhad štruktúry migračného salda, ktorý v doterajšej praxi počítal takmer výhradne so stabilným vývojom, by mal zistené skutočnosti zohľadniť. V prípade kohortnej komponentnej metódy a v jej rámci najčastejšie používaného zahrnutia v podobe distribúcie vekovej štruktúry salda na konci každého projekčného kroku, na úrovni slovenských miest a okresov (regiónov), môže aj štruktúra (okrem úrovne) zohrať významnú úlohu pri konečnej presnosti. Najväčší význam z hľadiska budúcej výpovednej schopnosti zohráva určenie budúcej úrovne migračného salda a jeho trajektórie v čase, čo je rozoberané nižšie.

Z geografického hľadiska (aplikácia priestorových modelov, skúmanie migračných smerov) sa na Slovensku migráciou zaoberal vo viacerých štúdiách A. BEZÁK. V štúdiách (1991a, 1991b) využil migračné dáta pri funkčnej hierarchickej a nehierarchickej regionalizácii Slovenska. Štúdie (1999, 2000) sa už priamo zaoberajú vybranými časopriestorovými aspektmi migrácií. V štúdii z roku 1999 sa autor zaoberá stabilitou interregionálnych migrácií. Konštatuje zníženie úrovne migrácie medzi rokmi 1984-1995 o jednu tretinu (úrovňový komponent), relatívny význam jednotlivých migračných tokov (medzi ôsmymi autorom vyčlenenými funkčnými regiónmi) je stabilný, s výnimkou metropolitného regiónu Bratislavy a Košíc vo väzbe na susediace regióny. V štúdii z roku 2000 A. BEZÁK aplikoval vybranú skupinu priestorových interakčných modelov pri analýze interregionálnych migrácií na Slovensku v systéme okresov platných do roku 1996. Ďalším autorom, ktorý sa migráciou zaoberal z priestorového hľadiska je D. JURČOVÁ. V štúdii

z roku 1996 sa zaoberala metódami odhadu a modelovania migrácie. V príspevku z roku 2003 D. JURČOVÁ (ed.) konštatuje stabilitu migrácií z hľadiska smerov a typické rozloženie, smerovanie migračných prúdov v druhej polovici 90-tych rokov 20. storočia. Analýza, snaha o poznanie týchto priestorových (časopriestorových) aspektov je nevyhnutná pri určovaní budúcej úrovne migrácie, v najjednoduchšom prípade úrovni migračného salda.

Napriek určitej stabilite smerov migrácie na medzikrajskej či medziokresnej úrovni, alebo úrovni funkčných mestských regiónov v dlhodobom merítku, migrácia je považovaná za výrazne nestabilnú z hľadiska úrovne v čase. Pri zhodnotení migrácie pomocou migračného salda, ktoré vstupuje ako primárny parameter do kohortne komponentného modelu, detailnejšia analýza migračných údajov za okresy a mestá poukazuje na výrazné fluktuácie v časových radoch. Pritom formulovanie hypotéz budúceho vývoja o.i. záleží aj od doterajšieho vývoja resp. súčasného stavu, resp. taká býva zaužívaná prax. Fluktuácie poukazujú na nebezpečie, ktoré v sebe skrýva tendencia iba jednoducho extrapolovať súčasný stav do budúcnosti.

Ďalšie nebezpečie sa skrýva v evidencii migrácie. Na rozdiel od kvalitnej a viac menej bezproblémovej evidencie udalostí narodenia, úmrtia, sú s evidenciou migrantov značné problémy. Pokles migrácie je po roku 1989 evidentný. Je však otázne, do akej miery na zaznamenaný pokles vplyva nezaevidovaná migrácia. Problematika neúplných, resp. chybných dát nielen v kontexte demografických prognóz, ale celého demografického a geografického výskumu, je veľmi závažná.

Na úrovni regionálnej resp. lokálnej považujeme za kľúčové a nevyhnutné zodpovedať otázky a problémy pri tvorbe hypotéz tieto otázky:

- určiť pozíciu regiónu v rámci SR z hľadiska migrácie
- analyzovať vzťahy región – zázemie
- analyzovať vzťahy región – širšie okolie
- bude (zostane) daný región úbytkový, prírastkový a na akých hodnotách?
- aké toky sa budú podieľať na imigrácii a emigrácii?
- zmení sa veková štruktúra migračného salda? ak áno, ako.
- predpokladáme vplyv resp. do akej miery sa prejaví vplyv migrantov na reprodukciu?

2.2 Národná úroveň

Hoci na národnej úrovni migrácia nevyplýva na demografický vývoj v tak výraznej miere, jej význam sa neustále zvyšuje a bude sa zvyšovať. Takto sa bude zvyšovať aj jej význam v procese tvorby prognóz. Je zrejmé, že jej presný odhad čoraz väčšmi ovplyvní výpovednú schopnosť prognóz.

Špecifikom je, že migračné saldo SR ovplyvňuje ako proces menej prebádaná zahraničná migrácia. Celkovo si zahraničná migrácia vyžaduje osobitnú pozornosť. Svedčí o tom množstvo príspevkov venovaných tejto problematike: napr. D. DRBOHLAV, 1994, ktorý Slovensko začlenil do skupiny tzv. nárazníkovej zóny, ktorú môžeme chápať ako určitú zónu „prílivu i odlivu“, ďalej B. DIVINSKÝ (2004) v rámci IOM (International Organization for Migration), H. FASSMANN (1994).

Od roku 1994 sa na pozitívnom migračnom salde (prvý krát od roku 1950) podieľa hlavne bilancia s Českou republikou, hoci znovu treba zdôrazniť neohlásené vystaňovania, ktoré štatisticky podložený stav kompenzujú. Do budúcnosti počíta prognóza ŠÚ SR z roku 2002, podobne prognóza Výskumného demografického centra s kladným migračným saldom.

Za zásadné otázky, ktoré je nevyhnutné zodpovedať na úrovni národnej prognózy, považujeme:

- stane sa Slovensko viac migračne prírastkovou krajinou?
- do akej miery budú prevládať migranti z rozvojových krajín?
- do akej miery sa potvrdia či nepotvrdí predpokladaný odliv obyvateľstva do EU?
- výslednicou odpovedí na predošlé otázky je odpoveď na otázku: aká bude úroveň migračného salda, jeho časový vývoj, konkrétne regionálne rozloženie, distribúcia?

Špecifickým problémom, ktorý však nehrá rolu pri prognózy na najvyššej TOP úrovni je distribúcia migrantov v rámci SR, avšak je nutné s ňou uvažovať na všetkých hierarchicky nižších úrovniach.

Krátke členstvo v Európskej únii prinieslo iba čiastkové, takmer žiadne odpovede na tieto otázky. Predovšetkým sa nepotvrdil masívny odliv obyvateľov do krajín „starej pätnástky“. Podobne sa nezvyšuje príliv obyvateľov z tretích krajín. Je zrejmé, že obe tieto skutočnosti sú závislé na politike starých členov, a na druhej strane na azylovej politike Slovenskej republiky, ktorá patrí k najprísnejším v rámci Európy. Aj toto potvrdzuje náročnosť odhadu budúcej migrácie.

V tomto kontexte je veľmi zaujímavá štúdia M.KUPISZEWSKI, D.KUPISZEWSKA (1999), kde prezentujú výsledky prognózy vypracovanej pomocou *MULTIPOLES* modelu (viacstavový model pre viacúrovňový systém), kde zahrnuli na najnižšej úrovni aj 4 slovenské regióny (bývalé veľké kraje a Bratislava) v rámci systému regiónov Strednej a Východnej Európy. Tri úrovne predstavujú: migrácia okolie (zvyšok sveta) – systém, interregionálna migrácia v rámci systému medzi krajinami, interregionálna migrácia vnútorná. Autori dospeli k zaujímavým výsledkom z hľadiska vplyvu migrácie na vekovú štruktúru. Na základe modelom predikovaných hodnôt konštatujú napríklad zmierňovanie starnutia nemeckej populácie vplyvom prílevu mladších vekových kategórií z regiónov bývalého východného bloku. V súčasnosti sa však táto tendencia ešte nepotvrzuje.

3. Otázka nových metodologických prístupov

Skúmanie a formulovanie hypotéz na národnej a subnárodnej úrovni nemožno *sensus stricto* oddeliť. Tieto dve úrovne sú prepojené, a formulácia hypotéz na nižšej úrovni sa odvíja od poznania stavu na vyššej. Je to vlastne otázka metodologických prístupov, modelovania migrácie. Posledným okruhom, ktorému sa venujeme, je otázka metodologického prístupu k migrácii. Je potrebné sa zamerať viac na metodologické prístupy modelovania migrácie, ale skúmať skôr migráciu ako proces so všetkými kauzálnymi a priestorovými súvislosťami? Ktoré úsilie prinesie v budúcnosti vyššiu presnosť prognóz z hľadiska tohto komponentu? Z hľadiska vedeckého smerovania považujeme zodpovedanie tejto otázky za dôležité. Ideálne je venovať sa obom týmto okruhom, ktoré sa nedajú celkom oddeliť.

Ako jeden z konkrétnych problémov uveďme aplikáciu multiregionálneho prístupu v projekciách a prognózach, kde migrácia je základom interakcie medzi regiónmi. Tento výnimočný koncept, dlhodobo rozvíjaný najmä v angloamerickej literatúre, bol v stredovýchodnej Európe aplikovaný s najväčšími úspechmi v Poľsku (M. KUPISZEWSKI, 1987, 1989). Aplikácia prístupu pre Slovensko kvôli nedostatku údajov prebehla bez migračného komponentu. (D. JURČOVÁ, a T. KOVÁČIK, 1990). Tým pádom koncept stráca svoj pôvodný zmysel. V dnešnej dobe ide teda skôr o staronový problém. Je to o.i. otázka dostupnosti údajov v kontexte priestorových jednotiek. Teoretické obmedzenia tohto modelu sú známe a niektoré rozoberá v príspevku pre prípad Slovenska D. JURČOVÁ (1996, opäť cit.). Stotožňujeme sa

s názorom, že slovenské okresy (teraz obvody, v zásade len o niečo väčšie od okresov, príp. rovnaké) sú nevhodné kvôli údajovej báze a časovým fluktuáciám. Vhodnejšie sú slovenské kraje a za najvhodnejšie pre multiregionálne prognózy považujeme funkčné regióny. Na jednej strane je to otázka potrieb praxe, ktorá narába s nie vždy korektne vyčlenenými celkami, na strane druhej prax (verejná správa, inštitúcie) potrebuje údaje za takéto celky skôr, ako za celky neoficiálne, hoci geograficky korektnejšie vyčlenené.

Záver

Význam migrácie ako komponentu demografického vývoja v čase stúpa. Tým viac sa v budúcnosti prejaví presnosť formulácií o jej budúcom vývoji na výpovednej schopnosti a presnosti (*accuracy*) prognóz. Podobne to platí smerom z vyššej na nižšiu priestorovú úroveň. Otázka presnejšej predikcie migrácie je záležitosťou jej kauzálnej analýzy, smerov, a v rámci možností (dostupnosti údajov) aj nových prístupov, najmä multiregionálnej analýzy a modelov.

Literatúra

- BEZÁK, A. (1991a). Migračné toky a regionálna štruktúra Slovenska. Hierarchická regionalizácia. Geografický časopis 43, č.3. pp.193-201.
- BEZÁK, A. (1991b). Migračné toky a regionálna štruktúra Slovenska. Nehierarchická regionalizácia. Geografický časopis 43, č.4. pp. 265-274.
- BEZÁK, A. (1999). Stabilita interregionálnych migrácií. In. Zborník 6. vedeckej konferencie. Pedagogická fakulta MU Brno. pp.9-12.
- BEZÁK, A. (2000). Interregional migration in Slovakia. Some tests of spatial interactions models. Geografický časopis 52, č.1. pp.15-32.
- DIVINSKÝ, B. (2004). Zahraničná migrácia v Slovenskej republike: Súčasný stav a predpokladaný vývoj po vstupe krajiny do EU. Medzinárodné otázky 8. č. 2. (el. verzia)
- DRBOHLAV, D. (1997). Současné trendy mezinárodní migrace v Evrope. Demografie 39, č.4.pp.234-242
- FASSMANN, H. (1994). International Migration and Regional Distribution in Europe – trends and perspectives. Working paper No.26. Conference of European Statisticians. ECE/Eurostat
- JURČOVÁ, D. (1996). Medziregionálna migrácia a metódy jej odhadu. Bratislava. pp. 6-29.

- JURČOVÁ, D., KOVÁČIK, T. (1990). Populačný vývoj v SR a jej oblastiach, jeho analýza variant projekcie do roku 2009 na báze modelu DIAL. Štúdia č. 34/1990. VÚOP. Bratislava.
- JURČOVÁ, D. (2003) ed. Populačný vývoj v okresoch SR. *Migrácia*. pp.53-60. 2003. Bratislava
- KEILMAN, N. (1990). Uncertainty in National Population Forecasting. NIDI. Working paper No. 90-01.
- KUPISZEWSKI, M. (1987). Pomiar migracji v prognozowaniu zmian rozmieszczenia ludnosci. Dokumentacja geograficzna. Varšava.
- Demographic Projections. *Geographica Polonica* 54. pp.43-61.
- KURČÍK, L. (2001). Vybrané štruktúrne charakteristiky migrantov v SR, alebo kto a prečo migruje. In. Zborník z 8. demografickej konferencie. Rajecké teplice. SŠDS. pp. 85-89.
- KUPISZEWSKI, M. (1989). Využitie Rogersova projekčného modelu při studiu změny a struktury obyvatelstva v Polsku. *Demografie* 31, č.4. pp. 339-345.
- KUPISZEWSKI, M., KUPISZEWSKA, D. (1999). Projections of Central and Eastern European Populations. Working paper No. 25. Conference of European Statisticians. ECE/Eurostat.